

Д. А. Шигаль

ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА УКРАЇНИ

Посібник
для підготовки до іспиту

Харків
«Право»
2017

УДК 340.15(477)
ББК 67.2(4УКР)я73
Ш55

Шигаль Д. А.

Ш55 Історія держави і права України : посіб. для підгот. до іспиту /
Д. А. Шигаль. – Х. : Право, 2017. – 252 с.

ISBN 978-966-937-105-8

У навчальному посібнику відповідно до навчальної програми з історії держави і права України розглядаються основні питання виникнення, розвитку і функціонування держави і права України з найдавніших часів до початку ХХІ ст. Питання посібника розташовані у хронологічному порядку та викладені лаконічно і несуперечливо. Завдяки висвітленню в посібнику лише найсуттєвіших історико-правових явищ він може слугувати своєрідним довідником з історії держави і права України.

Для студентів та аспірантів юридичних вищих навчальних закладів, а також усіх, хто цікавиться даною проблематикою.

**УДК 340.15(477)
ББК 67.2(4УКР)я73**

ISBN 978-966-937-105-8

© Шигаль Д. А., 2017
© Оформлення. Видавництво «Право», 2017

ЗМІСТ

1. Предмет навчальної дисципліни «Історія держави і права України»	9
2. Методи навчальної дисципліни «Історія держави і права України»	10
3. Періодизація курсу історії держави і права України	12
4. Держава скіфів: державний лад, джерела і основні риси права	14
5. Античні міста-держави у Північному Причорномор'ї: суспільний і державний лад, джерела й основні риси права	17
6. Боспорське царство: державний лад, джерела і основні риси права	19
7. Формування державності у східних слов'ян	21
8. Утворення Київської Русі	23
9. Правове становище феодалів у Київській Русі (IX–XII ст.)	24
10. Правове становище вільних селян-общинників у Київській Русі (IX–XII ст.)	25
11. Правове становище феодално залежних верств населення – смердів, закупів, ізгоїв, а також рабів – челяді і холопів у Київській Русі (IX–XII ст.)	26
12. Правове становище міського населення в Київській Русі (IX–XII ст.)	27
13. Загальна характеристика державного ладу Київської Русі у IX–XII ст.	28
14. Великий київський князь та його місце у механізмі державної влади Київської Русі (IX–XII ст.)	30
15. Місцеві князі та феодалні з'їзди у механізмі державної влади Київської Русі (IX–XII ст.)	31
16. Віче у механізмі державної влади Київської Русі (IX–XII ст.)	32
17. Судострій у Київській Русі (IX–XII ст.)	32
18. Джерела права Київської Русі (IX–XII ст.)	33
19. Руська Правда: походження, редакції, списки, значення для вивчення історії права Київської Русі	34
20. Право власності за Руською Правдою	35
21. Спадкове право за Руською Правдою	35
22. Зобов'язальне право за Руською Правдою	36
23. Злочини і покарання за Руською Правдою	38
24. Судочинство за Руською Правдою	40
25. Розшукові заходи злочинця за Руською Правдою: заклич, звід, гоніння сліду	41
26. Види судових доказів за Руською Правдою	41
27. Церковні статuti князів Володимира і Ярослава Мудрого	42
28. Південно-західні князівства на початковому етапі феодалної роздробленості (XII–XIII ст.)	43
29. Південно-західні князівства у період золотоординського іга (XIII–XIV ст.)	45

30. Галицько-Волинська держава та її значення в історії української державності	46
31. Правове становище феодалів і духовенства на українських землях у складі Польщі, Литви і Речі Посполитої (XIV–XVII ст.).....	48
32. Правове становище селянства на українських землях у складі Польщі, Литви і Речі Посполитої (XIV–XVII ст.)	49
33. Правове становище міського населення на українських землях у складі Польщі, Литви і Речі Посполитої (XIV–XVII ст.).....	50
34. Державний лад на українських землях у складі Польщі, Литви і Речі Посполитої (XIV–XVII ст.).....	51
35. Місьцеве управління на українських землях у складі Польщі, Литви і Речі Посполитої (XIV–XVII ст.).....	53
36. Судоустрій на українських землях у складі Польщі, Литви і Речі Посполитої (XIV–XVII ст.).....	54
37. Джерела права на українських землях у складі Польщі, Литви і Речі Посполитої (XIV–XVII ст.).....	56
38. Майнові правовідносини на території українських земель у складі Польщі, Литви і Речі Посполитої (XIV–XVII ст.).....	57
39. Спадкові правовідносини на території українських земель у складі Польщі, Литви і Речі Посполитої (XIV–XVII ст.).....	59
40. Зобов'язальні правовідносини на території українських земель у складі Польщі, Литви і Речі Посполитої (XIV–XVII ст.).....	60
41. Кримінальне право на території українських земель у складі Польщі, Литви і Речі Посполитої (XIV–XVII ст.).....	60
42. Судочинство на території українських земель у складі Польщі, Литви і Речі Посполитої (XIV–XVII ст.).....	62
43. Виникнення українського козацтва. Запорізьке козацтво. Реєстрове козацтво	63
44. Війна українського народу за визволення з-під влади Речі Посполитої 1648–1654 рр. (причини, завдання, рушійні сили)	65
45. Формування української національної держави у 1648–1654 рр.....	67
46. Основні риси права української держави у 1648–1654 рр.....	68
47. Правовий статус України за Переяславською угодою 1654 р.	70
48. Автономний устрій України у другій половині XVII ст.	71
49. Джерела права в Україні у другій половині XVII ст.....	73
50. Цивільне право в Україні у другій половині XVII ст.	75
51. Кримінальне право в Україні у другій половині XVII ст.....	76
52. Судочинство в Україні у другій половині XVII ст.	78
53. Конституція Пилипа Орлика (1710 р.).....	78

54. Державний устрій України у період наступу на її автономію (XVIII ст.).....	80
55. Діяльність Малоросійських колегій на території України у XVIII ст.	82
56. Правове становище феодалів на території України у період наступу на її автономію (XVIII ст.)	84
57. Правове становище селянства на території України у період наступу на її автономію (XVIII ст.).....	84
58. Правове становище міського населення на території України у період наступу на її автономію (XVIII ст.)	85
59. Джерела права в Україні у XVIII ст.	86
60. Кодифікація права України у XVIII ст.	87
61. Основні риси цивільного права України у XVIII ст.	89
62. Основні риси кримінального права України у XVIII ст.	91
63. Основні риси судочинства України у XVIII ст.	92
64. Державний лад на західноукраїнських землях (друга половина XVII – XVIII ст.).....	94
65. Правове становище феодалів на західноукраїнських землях (друга половина XVII – XVIII ст.).....	96
66. Правове становище духовенства на західноукраїнських землях (друга половина XVII – XVIII ст.).....	97
67. Правове становище селянства на західноукраїнських землях (друга половина XVII – XVIII ст.).....	98
68. Правове становище міського населення на західноукраїнських землях (друга половина XVII – XVIII ст.).....	99
69. Правове становище феодалів в Україні у складі Росії (перша половина XIX ст.)	100
70. Правове становище селянства в Україні у складі Росії (перша половина XIX ст.)	101
71. Правове становище міського населення в Україні у складі Росії (перша половина XIX ст.)	103
72. Державний лад в Україні у складі Росії (перша половина XIX ст.).....	103
73. Джерела права в Україні у складі Росії (перша половина XIX ст.).....	105
74. Кодифікація права України у першій половині XIX ст. Зібрання Малоросійських прав (1807 р.)	107
75. Основні риси цивільного права в Україні у першій половині XIX ст. ...	109
76. Основні риси сімейного права в Україні у першій половині XIX ст.	110
77. Основні риси кримінального права в Україні у першій половині XIX ст.	111

78. Основні риси процесуального права в Україні у першій половині XIX ст.....	112
79. Державний лад на західноукраїнських землях (кінець XVIII – перша половина XIX ст.).....	114
80. Джерела і основні риси права у західноукраїнських землях (кінець XVIII – перша половина XIX ст.).....	116
81. Селянська реформа 1861 р. в Росії та її впровадження в Україні.....	118
82. Правове становище населення України у другій половині XIX ст.	120
83. Державний лад в Україні у складі Росії у другій половині XIX ст.	123
84. Поліцейська реформа 1862 р.	124
85. Підготовка судової реформи 1864 р.	126
86. Мирові суди за судовою реформою 1864 р.	127
87. Окружні суди за судовою реформою 1864 р.	128
88. Суд присяжних за судовою реформою 1864 р.	130
89. Прокуратура за судовою реформою 1864 р.	131
90. Судові слідчі за судовою реформою 1864 р.	132
91. Адвокатура за судовою реформою 1864 р.	133
92. Земська реформа 1864 р. в українських губерніях	134
93. Міська реформа 1870 р. в українських губерніях.....	136
94. Освітня реформа 1863–1864 рр.	137
95. Військові реформи 1864–1874 рр.	138
96. Джерела права в Україні у другій половині XIX ст.	140
97. Основні риси цивільного права в Україні у другій половині XIX ст.	141
98. Основні риси сімейного права в Україні у другій половині XIX ст.	142
99. Основні риси кримінального права в Україні у другій половині XIX ст.	144
100. Державний лад на західноукраїнських землях у складі Австрії та Австро-Угорщини (друга половина XIX ст.).....	145
101. Право на західноукраїнських землях у складі Австрії та Австро-Угорщини (друга половина XIX ст.).....	147
102. Зміни у державному ладі в Україні у період революції 1905–1907 рр. у Росії.....	149
103. Діяльність української громади у I та II Державних Думах Російської імперії.....	151
104. Державний переворот 3 червня 1907 р. та його наслідки.....	152
105. Аграрна реформа П. А. Столипіна 1906 р.: основні положення, особливості проведення в українських губерніях, оцінка результатів.....	154
106. Зміни у державному ладі України у період Першої світової війни.....	155

107. Основні риси права в Україні у період Першої світової війни.....	157
108. Тимчасовий уряд Росії та його органи в Україні.....	159
109. Законодавство Тимчасового уряду Росії.....	161
110. Ради робітничих, солдатських та селянських депутатів в Україні у 1917 р.....	162
111. Боротьба за національно-державне відродження України. Утворення Центральної Ради.....	163
112. Організація державної влади в Україні у період діяльності Центральної Ради.....	165
113. I Універсал Центральної Ради.....	166
114. II Універсал Центральної Ради.....	167
115. III Універсал Центральної Ради.....	169
116. IV Універсал Центральної Ради.....	169
117. Конституція УНР 1918 р.....	171
118. Законодавство Центральної Ради.....	172
119. Утворення гетьманської держави П. П. Скоропадського.....	174
120. Державний лад гетьманату П. П. Скоропадського.....	174
121. Законодавство періоду гетьманату П. П. Скоропадського.....	176
122. Утворення Директорії.....	177
123. Державотворча політика Директорії та її специфіка.....	178
124. Організація державної влади і законодавство Директорії.....	179
125. Утворення Західноукраїнської Народної Республіки.....	181
126. Організація державної влади в Західноукраїнській Народній Республіці.....	183
127. I Всеукраїнський з'їзд Рад. Утворення Української Радянської Республіки.....	184
128. Боротьба за відновлення радянської влади в Україні у 1917–1918 рр.	186
129. Боротьба за відновлення радянської влади в Україні у 1918–1919 рр. III Всеукраїнський з'їзд Рад.....	188
130. Конституція УСРР 1919 р.....	189
131. Характеристика радянського цивільного права в Україні у 1917–1920 рр.....	191
132. Характеристика радянського земельного права в Україні у 1917–1920 рр.....	192
133. Характеристика радянського законодавства про працю в Україні у 1917–1920 рр.....	193
134. Характеристика радянського кримінального права в Україні у 1917–1920 рр.....	194
135. Характеристика радянського кримінально-процесуального права в Україні у 1917–1920 рр.....	195

136. Нова економічна політика та її законодавче регулювання.....	196
137. Україна і створення Союзу РСР	198
138. Конституція УСРР 1929 р.	200
139. Кодифікація радянського законодавства в Україні у період НЕПу	201
140. Цивільний кодекс УСРР 1922 р.	202
141. Кримінальний кодекс УСРР 1922 р.	203
142. Кодекс законів про працю УСРР 1922 р.	204
143. Цивільно-процесуальний кодекс УСРР 1924 р.	205
144. Кримінально-процесуальний кодекс УСРР 1922 р.	206
145. Кодекс законів про народну освіту УСРР 1922 р.	207
146. Суцільна колективізація та розкуркулювання у 30-ті рр. Голодомор 1932–1933 рр. в Україні	208
147. Формування адміністративно-командної системи управління в Україні у 30-ті рр.	210
148. Конституція УРСР 1937 р. Перебудова державних органів УРСР на основі Конституції 1937 р.	211
149. Державний устрій у Західній Україні у 1920–30-х рр.	213
150. Основні риси права України в 1929–1941 рр. Антидемократичні деформації у праві	215
151. Перебудова державного механізму України під час Другої світової війни	218
152. Спроби ОУН відновити українську державність у 1941 р.	219
153. Основні джерела і риси права України у період Другої світової війни.	221
154. Державний лад України у післявоєнні роки (1945–1953 рр.)	223
155. Основні риси права України у післявоєнні роки (1945–1953 рр.)	225
156. Державний лад України у період деєталінізації (1953–1964 рр.)	227
157. Основні риси права в Україні у період деєталінізації (1953–1964 рр.). Друга кодифікація радянського законодавства	229
158. Державний лад України за Конституцією УРСР 1978 р.	231
159. Зміни у державному ладі України у період перебудови (1985–1991 рр.)	233
160. Основні риси права в Україні у період перебудови (1985–1991 рр.)	235
161. Декларація про державний суверенітет України (16 липня 1990 р.)	236
162. Акт проголошення незалежності України (24 серпня 1991 р.)	239
163. Розбудова Української незалежної держави (1991–1996 рр.)	240
164. Розробка і прийняття нової Конституції України 1996 р., її загальна характеристика	243
165. Основні тенденції розвитку держави і права України після прийняття Конституції України 1996 р.	246
Список літератури	249

1. Предмет навчальної дисципліни «Історія держави і права України»

Предметом історії держави і права України є пізнання процесів виникнення, трансформації та подальшого розвитку державно-правових форм та інститутів, що функціонували на українських територіях, а також вивчення правового статусу конкретних державних органів, верств населення, джерел права і правових систем у певному історичному просторі та хронологічній послідовності.

Предмет науки історії держави і права України слід відрізнити від її об'єкту. Так, якщо *об'єктом історії держави і права України* як науки є історичний розвиток українських держави і права взагалі, то її предметом є лише певна частина об'єкту пізнання, тобто конкретний історичний етап, або державно-правовий інститут. Отже, поняття предмету і об'єкту науки історії держави і права України розрізняються за своїм обсягом.

Історія держави і права України як юридична наука і навчальна дисципліна тісно пов'язана з *історією України*, яка вивчає загальне історичне минуле українського народу, зокрема, розвиток його економіки, культури, науки, соціальних, ідеологічних та політичних явищ і процесів. Незважаючи на те, що ці навчальні дисципліни обидві спрямовані на дослідження української історії, слід мати на увазі, що історія держави і права України зберігає свою самостійність. Пов'язано це з тим, що об'єкт і предмет останньої становлять такі чітко окреслені явища, як держава і право. Всі інші феномени в їх історичному контексті, такі як економіка, соціум, релігія, культура та ін., вивчаються історією України та являються основою для аналізу відповідних державно-правових процесів в рамках історії держави і права України.

Також існує тісний зв'язок історії держави і права України з *теорією держави і права*. Так, історія держави і права України, досліджуючи державно-правовий процес у його просторовому та часовому вимірах, виявляє певні конкретно-історичні закономірності, тобто так зване «історичне». У свою чергу теорія держави і права, спираючись на наукові результати, отримані в ході дослідження історії українських державно-правових інститутів, відкриває та формулює нові найбільш загальні закономірності виникнення, розвитку та функціонування держави і права, тобто так зване «логічне».

5. Визвольна війна українського народу 1648–1654 рр. Відродження національної держави і права України.

6. Державний лад і право на території українських земель під час їх перебування під владою іноземних держав (друга половина XVII–XVIII ст.).

7. Держава і право України у складі двох імперій (Російської і Австрійської) (кінець XVIII – перша половина XIX ст.).

8. Державний лад і право в Україні у складі Росії (друга половина XIX ст.).

9. Державний лад і право на західноукраїнських землях у складі Австрії та Австро-Угорщини (друга половина XIX ст. – початок XX ст.).

10. Державний лад і право Правобережної, Лівобережної та Південної України у складі Російської імперії (з початку XX ст. до 1917 р.).

11. Відродження української національної державності (1917–1920 рр.).

12. Утворення і розвиток радянської державності і права в Україні (1917–1921 рр.).

13. Держава і право України у період нової економічної політики (1921–1929 рр.).

14. Держава і право України у період панування командно-адміністративної системи управління (1929–1939 рр.).

15. Держава і право України під час Другої світової війни та у повоєнні роки (1939–1953 рр.).

16. Радянська держава і право в Україні у 1953–1991 рр.

17. Проголошення і початок розбудови Української незалежної держави.

===== 4. Держава скіфів: державний лад, джерела і основні риси права

В 7–3 ст. до н.е. у степових районах Північного Причорномор'я на території сучасної Південної та Південно-Східної України, а також частково в Криму панували *скіфські племена*. Територія, яку займали скіфи, була досить значною і простягалася від низин Дунаю до гирла Дону і Приазов'я.

міське населення можна поділити на дві основні групи: міську аристократію та міські низи.

До міської аристократії належали князі, бояри, вище духовенство, купці тощо.

Міські низи становили найчисленнішу категорію міського населення і включали до себе ремісників, дрібних торгівців, рядове духовенство.

Основна частина населення міст Русі була особисто незалежною і мала у власності нерухоме майно. Разом з тим, частина ремісників залежала від своїх хазяїв – бояр, купців тощо. Вільні ж ремісники і дрібні торговці у містах оподатковувалися і платили податки натурою або ж відробляли, беручи участь у будівництві та ремонті міських укріплень.

Показово, що на кошти городян будувалися церкви та утримувалася церковна парафія.

13. Загальна характеристика державного ладу Київської Русі у IX–XII ст.

Давньоруська держава формувалася як ранньофеодальна монархія, державний лад якої був обумовлений наступними важливими чинниками:

1. *Системою сюзеренітету-васалітету*. Так, на чолі Київської Русі стояв великий київський князь (сюзерен), якому були підпорядковані місцеві князі (васали). Відповідно місцеві князі виступали сюзеренами до свого населення. Характерно, що сюзеренітет у Київській Русі позначався терміном «старійшинство», яке передбачало наділення великого київського князя статусом «першого серед рівних». З 11–12 ст. старійшим, тобто сюзереном, як правило, ставав вже не той, хто був старшим за віком, а той, кого офіційно визнали таким інші князі. Актами подібного визнання на Русі були договори про сюзеренітет-васалітет: вони укладалися як від особи сюзерена, так і від особи васала. Однак, слід відзначити, що старійшинство досягалося не тільки шляхом добровільного визнання великого князя іншими князями, але й внаслідок завоювання такого статусу, як це, наприклад, було під час міжусобиць 11–12 ст.

приклад, для того, щоб відвести від себе підозру у скоєнні вбивства, потрібно було виставити сім послухів (ст. 18 ПП);

д) «суд божий», різновидами якого були: судова присяга («рота») – клятва позивача або відповідача у достовірності своїх тверджень під страхом божого покарання; судова ордалія – випробування залізом або водою з метою встановлення вини відповідача у скоєному злочині; судовий поєдинок – єдиноборство позивача та відповідача, за результатами якого вирішувалася доля спірної справи, оскільки правом вважався той, хто перемагав.

===== 27. Церковні статuti князів Володимира і Ярослава Мудрого

Церковні статuti київських князів являються збірниками давньоруського церковного права. Їх поява була обумовлена передусім впровадженням християнства у Київській Русі, в результаті чого церква почала застосовувати різноманітні норми канонічного права, передусім візантійського. Найбільш відомими стали Статут великого князя Володимира про десятини і церковних людей і Статут великого князя Ярослава Мудрого про церковні суди. Церковні статuti визначали становище християнської церкви в давньоруській державі, закріплювали привілеї служителів церкви та позиції церкви як феодала.

Церковний статут Володимира встановлював забезпечення церкви у формі десятини від надходжень князівських, судових, торговельних мит, від приплodів худоби і збору врожаїв, а також містив норми про віднесення до юрисдикції церкви справ, пов'язаних з внутрішнім життям сім'ї, а також справ церковних людей.

Досить умовно текст Церковного статуту Володимира можна поділити на вступ, основну частину та прикінцеві положення. У вступі зазначається про хрещення Русі, будівництво князем Володимиром Десятинної церкви, встановлення на її утримання десятинного збору з усіх князівських доходів тощо. Основна частина Статуту містить перелік справ, по яких мешканці Київської Русі були підсудними церковному суду, а також відносить до відання церкви торгівельні міри і ваги. До юрисдикції церковного суду, зокрема, були включені: шлюбні справи (розлучення, викрадення нареченої, кровноспоріднені зв'язки), сімейні (майнові спори між подружжям, конфлікти між